

RUİNTƏN KƏMALƏ
Bakı Slavyan Universiteti
E-mail: k.ruintan@rambler.ru

DAĞLIQ QARABAĞ PROBLEMİ VƏ İRAN İSLAM RESPUBLİKASI

Açar sözlər: Qafqaz, Dağlıq Qarabağ, Minsk qrupu, Azərbaycan, İran

Ключевые слова: Кавказ, Нагорный Карабах, Минская группа, Азербайджан, Иран

Keywords: Caucasus, Nagorno-Karabakh, Minsk group, Azerbaijan, Iran

Giriş. XX əsrin sonlarında yeni dünya nizamının yaranmasından əvvəl İran İslam Respublikası iktibadlı dünyanın əsas qütblərindən biri olan SSRİ qarşısında geopolitik və geostrateji maneə olan mövqeyinə görə böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. SSRİ-nin süqutundan və Rusiya əvvəlki qüdrətini itirdikdən sonra İran öz geopolitik mövqeyini qoruyub saxladısı da Qafqaz regionu özünün geostrateji mövqeyinə görə Qərb üçün daha çox əhəmiyyət əldə etdi. İndi Qərb, xüsusilə də ABŞ Rusiya və İrani (o cümlədən Böyük Yaxın Şərq adlandırılan regionunu) öz nəzər dairəsində saxlamaq, onların ayrılıqda, həmçinin birlikdə güclənməsinin qarşısını almaq, Xəzərin və Mərkəzi Asiyanın təbii enerji ehtiyatlarına sahib olmaq, onların nəqli yollarını özü müəyyənləşdirmək üçün Qafqazı öz geopolitik və geostrateji maraqları zonası elan etdi, regionda öz nüfuzunu və mövqeyini möhkəmlətməyə başladı. Bu şansı ilk əvvəl regionda baş verən münaqişələr sayəsində qazandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Qafqaz regionunda müxtəlif xalqlar, etnik və milli azlıqlar, müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri sıx məskunlaşıb. Lakin regionun inzibati sərhədləri etnik və dini baxımdan eyni olan əhalinin məskunlaşdığı ərazilərlə üst-üstə düşür. Göstərilən amillər müxtəlif xarakterli (etnik, dini, ərazi və s.) münaqişələrin yaranması üçün əlverişli şərait yaradır. Bu da regionda geopolitik və geoiqtisadi maraqları olan qüvvələrə həmin münaqişələrdən istifadə edərək burada öz mövqelərini möhkəmləndirmək imkanı verir. Bir çox hallarda isə həmin münaqişələr maraqlı qüvvələr tərəfindən məqsədli şəkildə qaradılır, yaxud həlli ləngidilir.

Qafqazda mövcud və mümkün siyasi və hərbi münaqişələr qeyri-regional dövlətlərin regiona müdaxiləsi üçün əlverişli şərait yaratdı. Lakin bu münaqişələr təhlükəsizlik baxımından həm regionun özü üçün, həm də ona birləşən bütün regionlar üçün təhlükə mənbəyinə, qonşu dövlətlərin, o cümlədən İran İslam Respublikasının dövlət və milli mənafeyinə birbaşa hədəyə çevrildi. Bu səbəbdən də İİR hər hansı vasitə ilə olursa-olsun qeyri-regional dövlətlərin ölkənin şimal sərhədlərinə yaxınlaşmasının qarşısını almağa çalışır. Bunun üçün də İran ilk növbədə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli prosesinə qoşulmağa və Cənubi Qafqazda əsas aktorlardan birinə çevrilməyə cəhd edir.

İİR-də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə münasibətdə müxtəlif fikirlər mövcuddur: rəsmi mövqe, politoloqların və mütəxəssislərin fikirləri, müxalif qüvvələrin mövqeyi, kütləvi informasiya vasitələrində mövqe və s. Həmçinin Azərbaycanda da İranın münaqişəyə mövqeyinə dair fikirlər müxtəlifdir.

İranda Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə münasibət. İranda ölkə sərhədlərində baş verən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə müasir dünyanın ən mürəkkəb siyasi problemlərindən biri olaraq görürlər [1] və bu səbəbdən də İİR özünün xarici siyasətində bu məsələyə xüsusi diqqət verir.

İranda münaqişənin Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiaları və təcavüzü nəticəsində baş verdiyi qəbul edilir və bu dinlərarası münaqişə hesab edilmir. İranlı mütəxəssislər göstərilər ki, İran lap əvvəldən Ermənistanı Azərbaycan torpaqlarına təcavüz etməkdə günahlandırmış və onu zor gücünə işğalçı ölkə olaraq tanımışdı [2]. Buna baxmayaraq, münaqişə bir islam ölkəsinə qarşı təcavüz

kimi qiymətləndirilir və İİR prezidenti M.Əhmədinejad bildirib ki, bir islam ölkəsinə qarşı təcavüz bütün islam ölkələrinə qarşı təcavüzdür [3].

Rəsmi İran və bir çox mütəxəssislər münaqişənin Ermənistan və Azərbaycan arasında baş verdiyini tanıyır və onları münaqişənin tərəfləri kimi qəbul edirlər [2]. Lakin bəzi iranlı mütəxəssislər “Dağlıq Qarabağ”ı münaqişə tərəfi kimi danışıqlara cəlb etmək fikrinin tərəfdarıdır [4]. Lakin bu heç də onun ermənilərin bu fikrini dəstəkləməsi mənasında anlaşılmamalıdır. İranlı mütəxəssislər göstərir ki, Ermənistan bu münaqişədə Azərbaycanı və “Dağlıq Qarabağı” münaqişə tərəfi olaraq görürsə də, heç bir ölkə, hətta Ermənistan özü “Dağlıq Qarabağı” müstəqil bir dövlət kimi tanımayıb [2]. Bununla yanaşı, İranın qondarma Dağlıq Qarabağ “hökuməti” və bu məntəqənin “siyasi və hərbi rəsmiləri” ilə münasib və hərtərəfli əlaqələrə malik olduğu qeyd edilir [2]. Qeyd etmək lazımdır ki, Minsk qrupunun hər üç həmsədr ölkəsində Ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ vilayətində “yaradılmış” qondarma erməni respublikasının nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir [5, s.140].

İranlı rəsmi, yaxud qeyri-rəsmi şəxslər, həmçinin mənbələr həmişə İranın “Dağlıq Qarabağ”la həmsərhəd olduğunu qeyd edirlər. Bu isə həmişə heç də birmənalı şəkildə qarşılanmır. Ermənistanda bunu İranın onu tanıması kimi qiymətləndirirlər. Məsələn, bu il fevral ayının 19-da İİR-in Ermənistanda səfiri olan Seyid Əli Saqayan mətbuat konfransı zamanı bildirib ki, İran “Dağlıq Qarabağ”la ümumi sərhədlərə malik olduğu üçün bu ərazidə yerləşdirilə biləcək sülhməramlı qüvvələr haqqında öz mövqeyini bildirəcək. Onun bu sözləri ermənilər tərəfindən İran səfirinin qondarma respublikanın “ərazi bütövlüyü”nü tanıdığı kimi dəyərləndirilir [6].

Münaqişənin ilk illərində Azərbaycanın məğlub olmasının və torpaqlarının işğal olunmasının səbəbi kimi İranda: I - Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzdə Rusiyanın Ermənistan yaraqlılarına kömək etməsi; II – Azərbaycanda baş verən daxili iğtişaşlar - əsas amil olaraq göstərilir. İranlı mütəxəssislər Rusiyanın Ermənistana yardım etməsinə işarə edərək qeyd edirlər ki, münaqişədə müasir silahlardan istifadə edilmişdir. Nə Qarabağdakı silahlı dəstələr, nə Ermənistan, nə də Azərbaycan ordusu bu silahlara malik deyildilər [7]. Bundan başqa, göstərilir ki, 1992-ci ilin 15 may tarixində Ermənistan Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin ortaq təhlükəsizlik müqaviləsini, 21 may tarixində isə Rusiyanın hərbi bazalarının Ermənistan ərazisində qalması haqqında sazişi imzalamaqla münaqişənin ilk illərində Azərbaycandan daha üstün mövqə əldə etdilər. Bu da Ermənistanın münaqişədə iddiasını artırdı [7]. (Qeyd etmək lazımdır ki, bu ilin (2010-cu il) avqust ayında Rusiyanın prezidenti D.Medvedyevin Ermənistan rəsmi səfəri zamanı həmin hərbi bazalarının Ermənistan ərazisində (Gümriddə) saxlanılmasının vaxtı 25 ildən 49 ilədək, yəni 2044-cü ilədək uzadıldı).

İranda belə düşüncələr də var ki: “Azərbaycan Respublikası münaqişənin həllindən çox NATO ilə yaxınlaşmaq və əməkdaşlıq etməkdə və özü təhlükəsizlikdə qalmaqla maraqlıdır” [8].

BMT qətnamələrinə münasibət. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə dair iranlı mütəxəssislər göstərir ki, sənədlərdə bir tərəfdən qeyd edilir ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmət etmək, Ermənistanı münaqişə tərəfi kimi tanımaq lazımdır və ermənilər tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan əraziləri qeydsiz-şərtsiz tərk edilməlidir, digər tərəfdən Ermənistan rəsmi olaraq təcavüzkar ölkə kimi tanınmadı və işğal edilmiş ərazilərdən geri çəkilməsinə dair qəti bir tədbir görülmədi [7]. BMT-nin bütün qətnamələrində işğalçı qüvvələrin konkret adı göstərilməməsi, prinsipə müharibənin gedişinə heç bir təsir etmədi. Əgər TŞ vaxtında reaksiya versəydi, yəqin ki, Qarabağ müharibəsi belə çıxmaz vəziyyətə düşməzdi [9]. Bununla belə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini Azərbaycan xarici siyasətinin böyük uğuru sayırlar. Həmin dövrdə Azərbaycanda baş verən daxili iğtişaşları və hərbi sahədə çatışmazlıqları qətnamələrin icra edilməmiş qalmasının səbəblərindən biri olaraq görürlər [7]. Eyni zamanda, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda baş verən daxili iğtişaşlardan yaranmış vəziyyət nəticəsində Ermənistan dünya ictimaiyyətinin təzyiqindən yaxa qurtara bildi [7].

Münaqişənin həll olunmamış qalmasının səbəbləri. İranda Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin hələ də həll olunmamış qalmasının ən əsas səbəbinin qeyri-regional dövlətlərin Qafqaza və münaqişənin həlli prosesinə müdaxiləsinin nəticəsi olduğu qeyd edilir. İranda çıxan

“Etimad” qəzetinin 2 iyul 2008 (12 tir 1387)-ci il tarixli nömrəsində münaqişənin hələ də davam etməsinin əsas səbəblərindən birinin regional və qeyri regional aktorların münaqişənin həlli prosesinə müdaxiləsinin nəticəsi olduğu qeyd edilir və göstərilir ki, aktorların fikrinə görə Qarabağ qeyri-strateji mövqeyə malikdir, əks təqdirdə o nəinki region, hətta dünya üçün əhəmiyyətli olardı və tez bir zamanda vəziyyət stabilləşdirilərdi. Regional və qeyri-regional aktorları regionda heç bir nəticəsi olmayan oyuna cəlb edən isə Qafqazın geopolitik mövqeyidir [8].

Münaqişənin həllində ziddiyyət təşkil edən və razılaşdırılması mümkün görünməyən əsas məsələlərdən biri onun hansı prinsip əsasında: Azərbaycan tələbinə uyğun olaraq “ərazi bütövlüyü” prinsipi əsasında, yoxsa Ermənistanın istəyinə uyğun olaraq “öz müqəddəratını təyin etmə” prinsipi əsasında həll ediləcəyi məsələsidir. İranlı mütəxəssislər də bir çox mütəxəssislər kimi belə hesab edirlər ki, münaqişənin həllinə mane olan səbəblərdən biri beynəlxalq hüququn bu iki prinsipi arasında olan ziddiyyətlərdir. Lakin bu ziddiyyətlər zahiri ziddiyyətlərdir. BMT-nin bəyannaməsi mövcud ölkələrin parçalanması ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və “öz müqəddəratını təyin etmə” prinsipi ölkə daxilində azlıq təşkil edən millətlərə deyil, müstəmləkə altında olan ölkələrə verilir. Bu da Dağlıq Qarabağ ermənilərinə də siyasi cəhətdən Azərbaycan daxilində muxtariyyət verilməsinə imkan verir və beynəlxalq sərhədlərin dəyişilməsini inkar edir [10].

Azərbaycanlılarla ermənilər arasında milli, mədəni və dini təzadların olmasını da münaqişənin uzanması səbəblərindən biri kimi qiymətləndirilir [10].

Azərbaycanda İranın münaqişədə mövqeyinə münasibət. Azərbaycan və İran arasında qarşılıqlı ittihamlara da rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan ictimaiyyətində belə bir fikir formalaşmış ki, İİR münaqişədə ikili siyasət yürüdür və Ermənistanı dəstəkləyir. İran isə Azərbaycanı qərbyönlü siyasət yürütməkdə və İran üçün təhlükə yarada biləcək millətçilikdə ittiham edir. İranın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə mövqeyində Azərbaycanı qane edən və qane etməyən məqamlar mövcuddur.

Azərbaycanın İrana qarşı ittihamlarından biri, Ermənistanın blokadaya salınmasında İranın həmrəylik göstərməməsidir. 1993-cü il aprel ayının əvvəllərində Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənarında yerləşən Kəlbəcər rayonu Ermənistan yaraqlıları tərəfindən işğal edildi. Rayonun geri qaytarılması üçün BMT, ABŞ, Rusiya məsələyə qarışdılar və bir sıra tədbirlər görüldü, lakin bir nəticə əldə edilmədi. Belə olduqda Türkiyə Azərbaycanla həmrəylik göstərərək öz sərhədlərini və ölkə ərazisindən keçən bütün yolları Ermənistanın üzünə bağladı [11]. İran isə bunun əksinə olaraq, sərhəddini və bütün yolları Ermənistanı təchiz etmək üçün açdı. Belə olmasaydı, Ermənistan daha çətin vəziyyət qarşısında qalaraq öz təcavüzkar əməllərindən əl çəkərdi. 2001-ci ildə Ki-Vest danışıqları zamanı Ermənistanı işğal altında olan Azərbaycana məxsus Dağlıq Qarabağ ərazisi ilə birləşdirəcək və Azərbaycanın daha bir ərazisindən keçən “Laçın dəhlizi”nin ayrılması, bunun müqabilində isə Ermənistan ərazisi olan və Ermənistanı İranla birləşdirən Mehri rayonu Azərbaycanı Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirəcək dəhliz olaraq təklif edilirdi. İran bu təklifin əleyhinə çıxırdı. Çünki İran bunu şimal sərhədlərində bir təhlükə kimi görürdü. Bir tərəfdən İranla Ermənistan arasında əlaqə kəsilirdi, digər tərəfdən yaranacaq şərait türk dövlətlərinin zəncirvari şəkildə bir-birinə bağlanmasına imkan yaradırdı.

İranlı mütəxəssislər göstərir ki, İranın münaqişənin həlli prosesindən sıxışdırıb çıxaran Rusiya onun Azərbaycanla əlaqəsinin azalmasına, Ermənistanla isə yaxınlaşmasına səbəb olub. Tək qalan Azərbaycan Rusiyanın təziqini azaltmaq üçün xarici ölkələrə maraq göstərmiş, Türkiyə və İsrail ilə strateji əlaqələr qurmuşdu. İlk dəfə olaraq öz sərhədlərində İsrailin təhlükəsini hiss edən və İran əleyhinə qüvvələrin Azərbaycana toplaşacağından ehtiyat edən İran da, öz növbəsində, bu güc qarşısında yalnız Rusiya ilə birgə davam gətirəcəyini dərk edərək Rusiya-Ermənistan birliyinə qoşulmuşdu [7]. Hadisələrin gedişinə baxdıqda görürük ki, münaqişənin ilk illərində Azərbaycanda “vahid Azərbaycan” ideyası, türk həmrəyliyi kimi məsələlər də İranın Qafqaz siyasətinə öz təsirini göstərmişdi.

İranın həm Azərbaycanla, həm də Ermənistanla münasibətlərinin olmasını mütəxəssislər belə izah edirlər ki, İran hər iki ölkəyə münasibətdə rasionallıq mövqeyə tutub və balanslı qoruyur. Azərbaycanlı

qaçqınlara yardım edib, Azərbaycanla Naxçıvan muxtar respublikası arasında mal daşınmasını asanlaşdırıb. Digər tərəfdən İranla Ermənistan arasında yerləşən Meqri qapısını açıq saxlamaqla onun dünya ilə əlaqələrinin tam kəsilməsinin və blokadasının qarşısını alıb [2].

Bir tərəfdən də İranla Ermənistan arasında münasibətlər unikal hesab edilir. Çünki İranın lap əvvəldən Ermənistanı təcavüzkar və işğalçı ölkə olaraq tanımasına baxmayaraq, R.Köçəryan İranın yenidən vasitəçi olaraq iştirakını sevinclə qarşılamışdı [2]. 2007-ci ildə həmin vaxt İİR-in Azərbaycanda səfiri olan Nasir Həmid Zare Bakıda münəqişə ilə bağlı verdiyi bəyanatında bildirdi ki: “İran Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyır və rəsmi Tehranın bu mövqeyi dəyişməz qalır. Azərbaycan İranın qonşusu və müsəlman ölkəsi olaraq bizim üçün digər dövlətlərdən daha əhəmiyyətlidir” [12].

İran rəsmiləri Azərbaycanda narazılıq doğuran Ermənistanla münasibətlərini belə izah edirlər ki, həm Azərbaycanla, həm də Ermənistanla münasibətlərin yaxşı olması münəqişənin nizamlanmasında fəal vasitəçilik üçün əlverişli imkan yaradır. İİR-in Azərbaycanda səfiri olmuş Əli Rza Bıqdəli göstərir ki, İran özünün Ermənistan ilə əlaqələrində hər hansı üçüncü ölkə əleyhinə iş görmür. Bu münasibətlərlə paralel olaraq, yalnız regional problemlərin bir hissəsini həll etməyə çalışır. Sabiq səfir onu da qeyd edir ki, 1995-ci ildə səkkiz azərbaycanlı hərbiçinin İranın vasitəçiliyi ilə erməni əsirliyindən azad edilməsi də məhz həmin münasibətlər nəticəsində mümkün olmuşdu [13].

Minsk qrupunun həmsədrələrinə münasibət. İranda Minsk qrupunun həmsədrələrinin də düzgün seçilmədiyini fikrindədirlər və onların arasında, heç olmasa, bir müsəlman ölkəsinin olmasını vacib sayırlar. İranlı mütəxəssislər bildirirlər ki, Minsk qrupunun həmsədrələri münəqişənin həllində vasitəçilik etməkdənsə Ermənistanı himayə edirlər və hadisələrin gedişi göstərdi ki, münəqişənin həllində Minsk qrupunun vasitəçiliyi ideyasının Azərbaycan Respublikasının həmin vaxtki hökuməti tərəfindən qəbul edilməsi strateji bir səhv olmuşdur [14]. İranlı ekspertlər bildirirlər ki: «Minsk qrupunun tərkibinin çoxsaylı erməni diasporunun yerləşdiyi üç xristian ölkəsindən ibarət olması münəqişənin nizamlanması prosesində ədalətsiz və birtərəfli vasitəçilikdən xəbər verir. Münəqişə tərəfi olan və öz ərazisinin bir qismini itirmiş Azərbaycan müsəlman ölkəsi olduğu üçün münəqişənin nizamlanması ilə məşğul olan komissiyaya, heç olmasa, bir müsəlman ölkəsini, məsələn İrani cəlb etmək lazım idi. İranın Minsk qrupu həmsədrələri sırasında olması, praktiki olaraq, bu münəqişədə çox məsələləri həll edə bilər» [4]. Amerika kimi qeyri-regional qüdrətlər isə regionda bu münəqişəni həll etmək bəhanəsi ilə, əslində isə regionda münəqişəni idarə etmək məqsədi ilə özlərinə yer etmək üçün fürsət tapıblar. Hətta bu bəhanə ilə regionun geopolitikasını dəyişməyə çalışırlar. Lakin, heç olmasa, bir müsəlman ölkəsi və münəqişədən zərər görmüş İran ya Türkiyə kimi qonşuların iştirakı olmadan qərb dövlətlərinin iştirakı müzakirələrin gedişinə mənfi təsir edib. Minsk qrupunun təklif etdiyi variantların gah münəqişə tərəflərindən biri olan Ermənistan, gah da digəri Azərbaycan tərəfindən qəbul edilməməsi qrupun səylərinin boşa çıxması kimi qiymətləndirilir [14].

2008-ci ilin mart ayında BMT Baş Məclisinin geniş iclası zamanı Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində vəziyyətlə bağlı qətnamə layihəsi qəbul edilərkən onun əleyhinə səs verən yeddi ölkə sırasında Minsk qrupunun həmsədr ölkələri – Rusiya, ABŞ və Fransa da var idi və bu Azərbaycan ictimaiyyətində narazılığa səbəb olmuşdu [5, s.138]. İranlı mütəxəssislər Azərbaycan ictimaiyyətində yaranmış narazılığı və həmsədrələrin dəyişdirilməsi tələbini dəstəkləyir, Ermənistanın isə Azərbaycan qətnaməsinə və ərazi bütövlüyünə mənfi səs verdiyi üçün onun dağılması fikrini dəstəkləməyəcəyini bildirirlər. Mütəxəssislər əmindirlər ki, Minsk qrupunun dağılması müzakirələrin ədalətli olmasına yardım edər, bir şərtlə ki, əvvəlki şəkildə Qərb ölkələrindən ibarət yeni qrup yaradılmasın. Danışıqlar ikitərəfli, birbaşa Azərbaycan və Ermənistan arasında və regional ölkələrin himayəsi altında həyata keçirilsin [14].

2008-ci ilin ortalarında Bakıda, Moskvada və İrəvanda Türkiyə və İran dövlətlərinin nümayəndələri Minsk qrupuna alternativ olaraq, Türkiyə, Rusiya və İrandan ibarət sülhməramlı qrup yaratmaq barədə danışıqlar aparırdılar. İranda belə hesab edirdilər ki, Gürcüstan hadisələrindən sonra Qərblə Rusiya arasında münasibətlərin kəskin xarakter aldığı bir vaxtda onlar eyni sülhməramlı

missiyanın tərkibində iştirak edə bilməzlər və bu da öz növbəsində İranın regional problemlərin həllində rolunu vacib edir [15].

İranın vasitəçilik cəhdləri. İranda mütəxəssislər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində İranın vasitəçilik cəhdlərini ilk növbədə islam ölkələrinin problemləri qarşısında məsuliyyət hiss edən bir islam dövlətinin söyləri kimi və münaqişənin bir tərəfində müsəlman olmayan ermənilərin durması ilə izah edirlər [16]. Qeyd edilir ki, İran Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin vasitəçiliyinə üç səbəbdən qoşulmuşdu: I – Münaqişə İranın sərhəddində baş verir və onun davam etməsi İranın mənafeyinə və təhlükəsizliyinə təhdid edir; II – İİR Azərbaycan Respublikasında müsəlmanların öldürülməsi və didərgin salınmasının beynəlxalq qəbul olunmuş yolla qarşısını almaq məqsədi ilə özünün humanist və islami vəzifəsini yerinə yetirdi; III – Münaqişənin İran vasitəsilə hər-hansı şəkildə həlli regionda İran İslam Respublikasının nüfuzunu artıracaqdı. Göstərilən mənbədə qeyd edilir ki, baxmayaraq İranın bu münaqişədə vasitəçiliyi müxtəlif səbəblər üzündən uğur qazana bilmədi, siyasi və ümumi fikir baxımından müsbət təsir qoydu. Və İranın vasitəçilik söyləri digər ölkələrin, həmçinin beynəlxalq və regional təşkilatların vasitəçiliyi üçün zəmin yaratdı [16].

İranın ilk vasitəçilik təklifi 1992-ci ilin fevral ayının əvvəllərində nə Ermənistan, nə də Azərbaycan tərəfindən qəbul edilmədi. Buna baxmayaraq, həmin ayın 24-də İİR-in xarici işlər naziri yenidən vasitəçilik təklifi ilə regiona səfər etdi. Ayın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərində Ermənistan yaraqlıları dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırım həyata keçirdilər. Buna baxmayaraq, mart ayının 15-də Tehran şəhərində sülh sazişi imzalandı, lakin nəticəsiz qaldı. İran münaqişə bölgəsində baş verənlərdən narahat olaraq həmin ilin may ayında bir daha vasitəçiliyə cəhd etdi. Mayın 7-də Azərbaycan və Ermənistanın xarici işlər nazirləri Tehrandə sülh sazişi imzaladılar. İİR-in bu söyləri də məğlubiyyətə uğradı. Sazişi imzalayan Ermənistan prezidenti L.Ter-Petrosyan hələ İrani tərk etməmişdən ayın 8-də Ermənistan yaraqlıları Azərbaycanın Şuşa şəhərini işğal etdilər. İranlı mütəxəssislər göstərirlər ki, İran sülh danışıqlarına Rusiyanı da dəvət etmişdi, lakin Rusiya iştirak etmədi və özünün yürütdüyü siyasət sayəsində Şuşa şəhərinin işğal edilməsinə səbəb oldu. Beləliklə də İranın münaqişədə vasitəçilik cəhdi baş tutmadı [17].

Bununla da, Ermənistanın üzərinə götürdüyü öhdəliyinə xilaf çıxması nəticəsində İranın vasitəçilik cəhdləri tam fiaskoya uğradı. Buna baxmayaraq, İran baş verənlərə göz yumdu və vasitəçilikdən kənara çəkildi, lakin Ermənistanla əlaqələrini inkişaf etdirməkdə davam etdi. Erməni mütəxəssislər İranın Ermənistanın hərəkətlərini dəstəklədiyini sübut etmək üçün müxtəlif faktlar göstərirlər. Həmin tədqiqatçılar iddia edirlər ki, Şuşanın işğalından on gün sonra Ermənistanda İran səfirliyinin açılması heç şübhəsiz İranın “Dağlıq Qarabağ” məsələsində Ermənistanı dəstəklədiyini göstərir. Bundan başqa, Araz çayının sağ sahili erməni silahlıların nəzarəti altına düşdüyü üçün İranın Azərbaycanla, xüsusilə də azərbaycanlılar yaşayan ərazilərində sərhədləri məhdudlaşır [18, s.29].

Göstərilən hadisələr baş verən zaman artıq ATƏT-in (həmin vaxt ATƏM) münaqişənin həlli ilə məşğul olan Minsk qrupu təsis edilmişdi. 1994-cü il Budapeşt sammiti zamanı münaqişənin həlli səlahiyyətləri bütünlüklə ATƏT-ə tapşırıldı. Bundan sonra İran vasitəçilik etməyə hazır olduğunu dəfələrlə bildirsə də tərəflər münaqişənin Minsk qrupu çərçivəsində həllinin tərəfdarı olduqlarını bildirərək təklifi qəbul etməyiblər. İranlı mütəxəssislər göstərirlər ki, azərbaycanlılar İrani vasitəçilik etməməkdə günahlandırırırlar. Lakin müharibənin əvvəlində və bütün gedişi ərzində İran dəfələrlə vasitəçilik etməyə səy göstərmişdir. Həmin cəhdlərin nəticəsiz qalmasında isə Rusiyanın böyük rolu var. Çünki Rusiya Qafqazı özünə aid bilir və heç bir ölkənin vasitəçi olmasına razı deyildi [7]. Bu səbəbdən də görünür ki, Rusiya İİR-in vasitəçiliyini öz mövqeyinə zidd bilib [2].

2001-ci ildə isə münaqişədə vasitəçi olmaq imkanını İran özü əldən verdi. Həmin il Ki-Vest danışıqları zamanı Minsk qrupu qərara almışdı ki, İrani da münaqişənin həlli prosesində iştirak etməyə dəvət etsinlər. Əvvəllər İİR-də Fransanın səfiri olmuş fransalı həmsədr Filip de Sürəmeyn bu təklifi çatdırmaq üçün Tehrana ezam edildi. 2001-ci il may ayında (1380-cı il ordibeheşt ayının son həftəsində) Tehrana gəldi, lakin İİR xarici işlər nazirliyinin heç bir səlahiyyətli şəxsi onunla görüşmədi. Minsk qrupunun İranın vasitəçiliyi ilə Almaniyada, yaxud İngiltərədə yığıncaq təşkil

etmək üçün dövəti İİR rəsmiləri tərəfindən soyuq qarşılandı [2]. İranlı mütəxəssislər hesab edirlər ki, İran Minsk qrupunun vasitəçilik dövətinə ciddi yanaşmalı idi. Çünki bu dövət, xüsusilə də Amerikanın İranın iştirakını təkid etməsi münaqişənin həllində həmin dövlətlərin onunla üz-üzə gəlmək ehtimalını artırırdı [2]. Qeyd etmişdik ki, İran Ki-Vest danışıqları zamanı təklif edilən ərazi mübadiləsi variantını öz mövqeyinə zidd sayırdı və onun əleyhinə idi. Belə bir şəraitdə amerikalı həmsədr K.Kavano bildirmişdi ki, Minsk qrupu münaqişənin sülh yolu ilə həllinin İranın mənafeyinə ziyan gətirməyəcəyini izah etmək üçün İran ilə təmas yaradıb [2]. Bundan sonrakı illərdə də İran öz vasitəçiliyini dəfələrlə təklif edib, lakin hər dəfə kənar qalıb.

Baxmayaraq ki, rəsmi İran vasitəçilik söylərində gözlənilən nəticəyə nail olmayıb və həmişə maneələrlə qarşılaşıb 2010-cu ildə yenidən öz vasitəçiliyini təklif etdi. İranın xarici işlər naziri M.Mottəki keçən (2009) ilin dekabr ayının ortalarında Azərbaycan Respublikasının xarici işlər naziri E.Məmmədیارov İrana səfəri zamanı və bu (2010) ilin yanvar ayının sonlarında özünün Ermənistana səfəri zamanı bildirmişdi ki, İran münaqişədə vasitəçi olmağa hazırdır. Bunun ardınca cari ilin aprel ayında M.Mottəki Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətində Azərbaycan, İran və Ermənistan xarici işlər nazirlərinin Tehrandə görüşməsi təklifini irəli sürdü. Bu təklif elə bir zamana təsadüf etdi ki, Azərbaycanda bir daha Minsk qrupunun həmsədr dövlətlərinin vasitəçilik söylərinin bugünədək nəticə verməməsi və Azərbaycanın işğala məruz qalmış dövlət kimi mövqeyini kifayət qədər müdafiə olunmaması səbəbindən onun tərkibində dəyişikliklərin lazım olduğu bildirilirdi [19]

Azərbaycan Minsk qrupunun üzvü olan Türkiyənin həmsədr olmasını istəyir və İranı da bu prosesə cəlb etməyin əleyhinə deyil. Azərbaycanda rəsmi fikir belədir ki, həm Azərbaycan, həm də Ermənistanın qonşusu olan İran Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə həllinə müsbət təsir göstərməsinə imkan verən mexanizmə malikdir. Və İran bu münaqişənin həllilə bağlı danışıqlar prosesində iştirak edən və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən ölkədir [20].

Lakin həm Azərbaycanlı, həm Ermənistanlı mütəxəssislər bu fikirdədirlər ki, danışıq formatı çərçivəsində İrandan daha güclü və tərəflərə təsir etmək qüdrətinə malik olan dövlətlər bu məsələni həll edə bilməyiblərsə, İran da onu həll edə bilməz. Azərbaycanlı politoloqlar bildirirlər ki, İranın irəli sürdüyü təklifə müsbət yanaşmaq nə Azərbaycana, nə də Ermənistana heç bir mənfə təsir edə bilməz. Və Azərbaycan, İran, Ermənistan xarici işlər nazirlərinin Tehrandə görüşməsi təklifini xoş niyyət kimi qəbul etmək olar. Lakin bu o demək deyil ki, 17 il aparılan danışıqların üstündən xətt çəkib, İranın təklifləri əsasında yenidən müzakirələr aparmaq lazımdır [21].

2008-ci ildə ermənistanlı ekspertlər düşündülər ki, İran Qafqaz ilə qonşu olan böyük və təsir gücünə malik ölkədir və həmişə Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyinin və sabitliyinin təmin edilməsində böyük rol oynayıb. Bu səbəbdən də İranın iştirakını nəzərdə tutmayan hər hansı təhlükəsizlik layihəsi işləyə bilməz [22]. Regionun təhlükəsizliyini İransız təsəvvür edə bilməyən ermənilər indi onun münaqişənin həlli prosesinə qoşulmaq cəhdlərini dəstəkləməirlər.

Ermənistanlı siyasətçilər arasında İranın münaqişədə illər ərzində neytral mövqə tutduğunu, son vasitəçilik cəhdlərinin isə gecikmiş cəhd olduğunu deyənlər də var. Belə qeyd edirlər ki, indi bir çox ölkələr münaqişənin həllində iştirak etməklə regional aktora çevrilmək istəyirlər [23]. Bəzi erməni siyasətçilər isə bildirirlər ki, İranın münaqişədə vasitəçiliyi Ermənistana sərf etmir və Minsk qrupu Ermənistanın tələblərinə tam cavab verir. İranın vasitəçiliyə qoşulması isə Azərbaycanın Türkiyənin də bu prosesdə iştirakını təklif etməsi üçün presedent yarada bilər [24].

Ermənistanlı analitiklər bildirirlər ki, 1992-ci ildə İranın vasitəçilik cəhdlərinin boşa çıxması onu göstərdi ki, İranın vasitəçi olmaq üçün imkanlar (ən azı müharibə zamanı) məhduddur. Diplomatik formatda bəlkə İranın imkanı daha çoxdur, lakin münaqişə tərəflərinə o qədər də çox təsir gücünə malik deyil. Minsk qrupunun həmsədrlərinin hazırkı tərkibini ən optimal variant hesab edirlər. Ona görə ki, həmsədrlərdən biri olan Rusaya münaqişə tərəflərinə böyük təsir gücünə malikdir. Münaqişə tərəfləri sovet və Rusiya silahları ilə silahlanıblar və hazırda da hərbi sursatla təchiz edilirlər. Ermənistanda Rusiyanın hərbi bazaları, Azərbaycanda isə Rusiyaya məxsus strateji əhəmiyyətli Qəbələ RLS yerləşib. Digər həmsədrlərə gəldikdə isə ən qüdrətli ölkə olan Amerika

Birləşmiş Ştatlarının və digər mühüm siyasi aktor olan Avropa İttifaqının (Fransa Aİ-ni təmsil edir) bu rolda iştirakı tam məntiqə uyğundur [25].

İİR-in öz vasitəçiliyini irəli sürdükdən sonra rəsmi Ermənistan onu dəstəkləməməklə yanaşı, öz əməlləri ilə İranın narahatşılığını daha da artırır. Çünki İİR-i bu dəfə vasitəçiliyə təhrik edən əsas səbəblərdən biri işğal altında olan ərazilərdə “Madrid prinsipləri”nə əsasən sülhməramlı qoşunların yerləşdirilməsi təklifidir. İran həmin qoşunların tərkibinin hansı ölkə hərbiçilərindən ibarət olacağından, eyni zamanda, münaqişə məntəqəsində hərbi toqquşma baş verəcəyi təqdirdə NATO qoşunlarının regiona gələcəyindən narahatdır. Cari ilin may ayında Brüsseldə NATO-nun Baş katibi A.Rasmussen bildirib ki, toqquşma baş verərsə Alyansın ona qarışması mümkün deyil. Lakin Brüsseldə səfərdə olan NATO və Amerika qoşunlarının regionda yerləşməsinin əleyhinə olan Rusiyanın və İranın strateji partnyoru və NATO-nun “alternativi” sayılan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) üzvü olan Ermənistan Respublikasının prezidenti S.Sarkisyan (prezident seçildikdən sonra – Sarqsyanyan) etiraz edərək bildirib ki, Ermənistan və Azərbaycan Avropa Şurasının üzvlükdə, NATO isə Avropada təhlükəsizliyin təminatçısıdır. O, heç vaxt NATO-nun münaqişənin həlli prosesində, (xüsusilə də əgər münaqişə silahlı toqquşma mərhələsinə çatarsa) rolunun olmadığını eşitmədiyini qeyd edib. Erməni prezident onu da bildirib ki, onun sözlərinin mənası o demək deyil ki, hərbi toqquşma baş verərsə NATO birmənalı olaraq regiona gələcək [26]. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, 2005-ci ildə NATO ilə fərdi əməkdaşlıq proqramı (İPAP) imzalayan Ermənistan münaqişə ilə bağlı proseslərin gedişi haqqında NATO-nu məlumatlandırmağı öhdəsinə götürüb [26].

Bu dəfə isə digər dövlətlərin vasitəçilik təklifləri ilə əlaqədar olaraq Rusiya prezidenti D.Medvedyev bildirib ki, Rusiyanın Minsk qrupunun həmsədrlərinin sayının artırılmasının əleyhinə deyil.

Bir sıra politoloqlar bildirirlər ki, İran Yaxın Şərq regionunda Türkiyənin artan nüfuzunu məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə münaqişənin həlli prosesində onun iştirakının qarşısını almaq və təşəbbüsü ələ keçirmək üçün vasitəçilik etmək niyyətindədir. Son dövrlər Türkiyə-İzrail münasibətlərində baş verən uzaqlaşma və Türkiyənin BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasında İranın nüvə proqramı ilə bağlı sanksiyaların qəbul edilməsinə etirazı, eyni zamanda, İİR prezidenti M.Əhmədinejadın 2007-ci ilin payızında Ermənistana rəsmi səfəri zamanı qondarma soyqırım abidəsini və muzeyini ziyarət etməməsi iki ölkə arasında münasibətlərdə bir uzlaşma olduğundan xəbər verir. Lakin, bunlara baxmayaraq, göstərilənləri Böyük Yaxın Şərq adlandırılan regionda Türkiyənin nüfuzunun daha da artma və əsas ölkəyə çevrilə biləcəyinə bir işarədir ki, bu da İİR-in arxa planda qalması ilə nəticələnə bilər. Lakin baxmayaraq ki, Türkiyə Cümhuriyyəti həmişə Qafqaz regionunda İranın ən əsas rəqibi sayılıb və onun regionda nüfuzu bir çox məqamlarda İİR-in mənafeyinin uduzmasına səbəb olub, İran indiyədək region üçün təklif etdiyi, demək olar ki, bütün təhlükəsizlik variantlarında Türkiyənin də iştirakını vacib sayıb. Hətta 2008-ci ildə baş vermiş Rusiya-Gürcüstan müharibəsindən sonra Türkiyə Qafqaz üçün təklif etdiyi təhlükəsizlik sisteminə İrani daxil etməmişdisə də İran özünün təklif etdiyi variantına Türkiyəni də daxil edib. Ümumiyyətlə, rəsmi İran təkid edir ki, regionda təhlükəsizlik sistemini təşkili və münaqişələrin həlli yalnız region ölkələrinin iştirakı ilə mümkündür. Qeyri-regional dövlətlərin iştirakı isə münaqişənin daha da mürəkkəb xarakter almasına səbəb olub. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, iranlı mütəxəssislər hesab edirlər ki, 11 sentyabr hadisələrindən sonra İran Azərbaycan və Türkiyə ilə yaxşı münasibətdə olmasını başa düşüb və bu siyasət Qarabağ münaqişəsinə də öz təsirini göstərib [7].

Nəticə. İran İslam Respublikası Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini müstəqil Azərbaycanın əsas problemi olaraq qəbul edir və bu münaqişəni Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyinə ən böyük hədə hesab edir. İran münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinin tərəfdarıdır və qeyri-regional dövlətlərin müdaxiləsini münaqişənin həll olunmamış qalmasının əsas səbəbi olaraq görür.

İİR münaqişəyə ilk növbədə Rusiya ilə münasibətləri prizmasından yanaşır. Digər tərəfdən Azərbaycan Respublikasının daha da qüdrətli bir dövlətə çevriləcəyi və Azərbaycan məsələsinin

yenidən gündəmə gələcəyindən narahatdır. Buna görə də İran Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə mövqeyini xüsusilə ölçüb-biçir və mümkün olduqca neytral mövqe tutmağa çalışır.

Vasitəçilik cəhdlərinin hər dəfə uğursuzluqla nəticələnməsinə baxmayaraq, bütün keçən müddət ərzində İran münaqişənin həlli üçün özünün vasitəçiliyini dəfələrlə təklif edib. Bu vasitəçilik İranın özü üçün də çox əhəmiyyətlidir. Çünki bu yolla özü üçün “arzuolunmaz” qeyri-reqional aktorların öz şimal sərhədlərində yerləşən Cənubi Qafqazdan müəyyən qədər uzaqlaşacağına, ABŞ-dan gözlədiyi təhlükənin aradan qalxacağına və regionda özünün nüfuzunu təmin edəcəyinə ümid edir. Yaxud regionda baş verən proseslərdə iştirak etməklə İran bu proseslərdə iştirak edən digər qüdrətli dövlətlərlə münasibətləri normallaşdırmağa imkan əldə edə bilər.

Vasitəçilik cəhdlərinə gəldikdə isə görürük ki, cari ildə Cənubi Qafqazda təkə İİR-in siyasəti fəallaşmayıb. Eyni zamanda Rusiya və Türkiyə də regionda fəal siyasət yürüdürlər. Son dövrlər Rusiya, Türkiyə və İran rəsmilərinin həm bir-biri ilə, həm də Azərbaycan və Ermənistan rəsmiləri ilə qarşılıqlı səfərləri onu göstərir ki, dövlətlər arasında hər hansı bir anlaşma mövcuddur. Bu bir tərəfdən İranın Qafqaz üçün təklif etdiyi “3+3” modelinə uyğun bir şəkildə regionun problemlərinin regional qüdrətlər tərəfindən həll edilmək cəhdləri kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin son dövrlərdə Rusiya və Türkiyənin öz aralarında və münaqişə tərəfi olan ölkələrdə daha qabarıq təzahür edən siyasətləri və fəaliyyətləri Cənubi Qafqazda problemlərinin həllinin Türkiyənin təklif etdiyi “3+2” variantı əsasında həyata keçiriləcəyinə bir işarə ola bilər. Bununla yanaşı, RF-nin prezidenti D.Medvedyevin sentyabr ayının ilk günlərində Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı 2008-ci ilin noyabr ayından başlayaraq Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin Rusiya prezidentinin iştirakı ilə keçirilən üçtərəfli görüşlərini davam etdirmək təklifi Rusiyanın irəli sürdüyü formata, yəni “Cənubi Qafqaz ölkələri + Rusiya” formulu əsasında hərəkət etmək istəyinə uyğundur. Hər halda hər bir regional və qeyri-regional dövlət Cənubi Qafqazda cərəyan edən proseslərdə Rusiyanın iştirakının danılmaz olduğunu qəbul edir və hələ ki, Rusiya, Türkiyə və İranın hər birinin son dövrlər həyata keçirdikləri siyasət hələ ki, digərinin siyasətinə mane olmur. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, Minsk qrupunun həmsədrləri də öz fəaliyyətlərini artırmağa çalışırlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Амир Ахмадиан Бахрам. Изменения в Карабахском конфликте (часть первая) [http://www.iras.ir/Russian/Default_view.asp?@=1686&T=%20Изменения%20в%20Карабахском%20конфликте.
\(часть%20первая\)](http://www.iras.ir/Russian/Default_view.asp?@=1686&T=%20Изменения%20в%20Карабахском%20конфликте.
(часть%20первая))
2. عباس ملكي. میانجیگری در مناقشه قره باغ علیا و نقش ایران <http://www.caspianstudies.com/article/karabakh.htm>
3. احمدی نژاد در جمع خبرنگاران : تهدید و تجاوز به یک کشور اسلامی تهدید و تجاوز به همه کشورهای اسلامی است [http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?pr=a&NewsID=263000]
4. Сафарнежад Дарьюш. Потенциальные возможности Ирана по посредничеству в Карабахском конфликте [http://www.iras.ir/Default_view.asp?]
5. Ruintən K. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və dünya siyasəti. Monoqrafiya. Bakı: “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2008. -260s.
6. У Ирана особая позиция о составе миротворческих сил в Нагорном Карабахе 13:05 19.02.2010 [http://www.regnum.ru/news/1255810.html]
7. شریف نژاد جواد. کشور ایران و بحران قره باغ http://www.azararan.ir/fa/index.php?option=com_content&task=view&id=136&Itemid=18
8. صلاح الدین هرسنی. فرصتی برای عبور از بحران قره باغ. روزنامه "اعتماد" 12 تیر 1387
9. Амир Ахмадиан Бахрам. Изменения в Карабахском конфликте (часть вторая) [http://www.iras.ir/Russian/Default_view.asp?@=1685&T=%20Изменения%20в%20Карабахском%20конфликте.
\(часть%20вторая\)](http://www.iras.ir/Russian/Default_view.asp?@=1685&T=%20Изменения%20в%20Карабахском%20конфликте.
(часть%20вторая))

10. Qurban Əli Məhbubi. Qarabağ münaqişəsinin həlli yolları // "Qarabağ dünən, bu gün və sabah" // 4-cü Umumrespublika elmi-əməli konfransının tezislər toplusu - Bakı; 2005. [www.anl.az/el/q/qarabag_4/q-27.htm].
11. Qasımov Musa. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı: Gənclik, 1996
12. İran səfiri: Ermənistan Dağlıq Qarabağı işğal etməsi nəticəsində Azərbaycana vurduğu ziyanı ödəməlidir (20.08.2007 (18:17)) // [<http://az.trend.az/print/978514.html>]
13. Бигдели Али-Реза. Обзор отношений между Исламской Республикой Иран и Республикой Азербайджан [www.iras.ir/Russian/Default_view.asp?@=1703&T=%20%20Обзор%20отношений%20между%20Исламской%20Республикой%20Иран%20и%20Республикой%20Азербайджан.]
14. کاظمي احمد. آينده مبهم مناقشه قره باغ [http://www.azararan.ir/fa/index.php?option=com_content&task=view&id=134&Itemid=18]
15. Тройка Иран-Турция-Россия в роли посредника?! [<http://www.ethnoglobus.com/?page=full&id=372>]
16. واعظي محمود. میانجیگری در مناقشات بین المللی: الگوی میانجیگری جمهوری اسلامی ایران در بحران قره باغ و تاجکستان [<http://www.csr.ir/PrintDetail.aspx?cid=1052&did=44&type=ar>]
17. سلیمانی افشار. سیاست خارجی ایران در قفقاز منفعل است [<http://www.irdiplomacy.ir/index.php?Lang=fa&Page=24&TypeId=&ArticleId=8392&BranchId=1&Action=ArticleBodyView>]
18. Реализация стратегических интересов Республики Армения на южном Кавказе. Роль внешних центров сил // Всестороннее исследование. 114с.
19. Əli Əhmədov: "Minsk Qrupunun tərkibində dəyişiklik üçün zaman yetişib" (20 Aprel 2010) [<http://www.milli.az/news/politics/8460.html>]
20. Azərbaycan XİN reaksiya verdi [<http://baki-xeber.com/new/2010/04/21/get=43146>]
21. Rasim Musabəyov: "İran İslam Respublikası Dağlıq Qarabağ probleminin həlli istiqamətində heç nə edə bilməz" (16:28/03.05.2010) [<http://www.sia.az/view.php?lang=az&menu=47&id=51881>]
22. Армения и Иран вырабатывают общие взгляды на безопасность на Южном Кавказе (17/9/2008) <http://karabakh.kavkaz-uzel.ru/newstext/news/id/1229102.html>
23. Армения должна изолировать Турцию от карабахского процесса (18.05.2010) [<http://www.miasin.ru/news/arm/item6739.html>]
24. Севак Сарухянян: Мы не нуждаемся в посредничестве Ирана в вопросе Карабаха (21 апреля 2010) [<http://novostink.ru/armenia/6166-sevak-saruxanyan-my-ne-nuzhdaemsya-v.html>]
25. Эксперты в Ереване не считают серьезными попытки Ирана и Турции помочь в решении вопроса Карабаха (anp. 30 2010) [<http://north-osetia.kavkaz-uzel.ru/articles/168296/>]
26. Армения тоже открыла карты: НАТО знает о деталях карабахского урегулирования все 5 лет (10.07.2010) [<http://karabakh-news.com/7519-armeniya-tozhe-otkryla-karty-nato-znaet-o-detalyax-karabaxskogo-uregulirovaniya-vse-5-let.html>]

РУИНТАН КЯМАЛЯ
Бакинский славянский университет
E-mail: k.ruintan@rambler.ru

НАГОРНО-КАРАБАХСКАЯ ПРОБЛЕМА И ИРАНСКАЯ ИСЛАМСКАЯ РЕСПУБЛИКА

В статье рассматриваются позиция Ирана и взгляды иранских специалистов напечатанные в разных источниках, а также в СМИ Иранской Исламской Республики о Нагорно-карабахской проблеме, которая оказывает огромное влияние на взаимоотношения между Азербайджаном и Ираном. Также рассказывается о посреднических попытках и о причинах неудачи этих попыток ИИР. Несмотря на то, что посредническая миссия Ирана не увенчалась успехом, он продолжает проявлять инициативу в разрешении конфликта.

KAMALA RUINTAN
Baku Slavic University
E-mail: k.ruintan@rambler.ru

THE PROBLEM OF NAQORNO-KARABAKH AND ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

In article reveals the position of Iran and sights of the Iranian experts printed in different sources, and also in MASS-MEDIA in relation to problem of Nagorno-Karabakh, which makes huge impact on mutual relations between Azerbaijan and Iran. Also it is told about intermediary attempts and about the reasons of failure of these attempts Islamic Republic of Iran. In spite of the fact that intermediary mission of Iran has not crowned success, it continues to show the initiative in the resolution of conflict.

Rəyçilər: t.e.n.A.A.Əhmədov, t.e.d., M.C.Qasımlı
BSU-nun "Ölkəşünaslıq" ETL-nin 6 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının (protokol №1)
qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür.